

КОНСТИТУЦІЙНИЙ РІВЕНЬ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ (ДОСВІД ПОЛЬЩІ ТА УГОРЩИНИ)

CONSTITUTIONALLY MANDATED RIGHTS AND LIBERTIES (THE EXPERIENCES OF POLAND AND HUNGARY)

Попович Т.П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена дослідженню конституціоналізації прав і свобод людини з урахуванням державотворчих реалій Польщі та Угорщини. Охарактеризовано польську модель демократичної держави, закріплену Конституцією Республіки, в умовах якої ефективно функціонують та є захищеними права і свободи людини. Водночас проаналізовано специфіку системи конституційних прав і свобод людини, притаманну Угорщині.

Ключові слова: права і свободи людини, конституціоналізація прав і свобод, гарантії прав і свобод людини.

Статья посвящена исследованию конституционализации прав и свобод человека с учетом государственно-правовых реалий Польши и Венгрии. Охарактеризовано польскую модель демократического государства, закреплённую Конституцией Республики, в условиях которой эффективно функционируют и являются защищёнными права и свободы человека. Одновременно проанализирована специфика системы конституционных прав и свобод человека, которая присуща Венгрии.

Ключевые слова: права и свободы человека, конституционализация прав и свобод, гарантии прав и свобод человека.

The article is devoted to the research of the constitutionality of human rights and freedoms, taking into account the state-building realities of Poland and Hungary. The Polish model of a democratic state, enshrined in the Constitution of the Republic, is characterized by the effective functioning and protection of human rights and freedoms. At the same time, the specifics of the system of constitutional rights and freedoms inherent in Hungary are analyzed.

Key words: human rights and freedoms, constitutionality of rights and freedoms, guarantees of human rights and freedoms.

Існує кілька рівнів закріплення основних прав і свобод людини. Особливе місце в цій системі займає їх фіксація у національних конституціях, адже конституція виступає основним законом держави, на якому базується весь її правопорядок.

Крім того, за допомогою конституціоналізації основоположних прав і свобод людини держава наголошує на їх цінності та першочерговому значенні для цивілізованого суспільства і, з огляду на це, бере на себе зобов'язання щодо забезпечення їх реалізації та захисту.

Актуальність вибраної теми дослідження зумовлена необхідністю створення системи гарантій для забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини. Важливе місце в цьому процесі займає їх конституціоналізація, без якої практично неможливе створення ефективного механізму, спрямованого на реалізацію кожним індивідом належних йому прав і свобод.

Зважаючи на актуальність проблематики, можна стверджувати, що вона завжди перебувала у центрі уваги багатьох іноземних та українських вчених, зокрема, Р. Алексі, Р. Дворкіна, П. Джонса, П.М. Рабіновича, С.П. Головатого, М.О. Фокіної, Ю.Г. Барабаша, В.С. Бігуна та ін. Але варто зазначити, що кожен науковець досліджує лише певні аспекти, котрі входять до предмета його наукових зацікавлень, з огляду на це, є потреба в розробці цієї тематики.

Метою дослідження є вивчення та аналіз специфіки конституціоналізації прав і свобод людини крізь призму досвіду Польщі та Угорщини.

У Польській Республіці основи демократії та права людини були закріплені в конституції 1997 р., яка стала результатом тривалої реформи, що була розпочата ще наприкінці 1980-х рр. Схвалена 2 квітня 1997 р. Конституція створила ефективну модель демократії, в умовах якої ефективно захищаються права людини [1].

Польська модель демократії, окреслена у розділі 1 Конституції, характеризується наведеними нижче ознаками.

1. У ст. 1 визначається, що Польська Республіка є «загальним надбанням усіх її громадян», а в ст. 2 встановлюється, що вона є «демократичною правовою державою, що здійснює принципи соціальної справедливості».

2. Принцип народовладдя визначається тим, що «вища влада в Польській Республіці належить народу», який «здійснює свою владу через своїх представників або безпосередньо» (ст. 4).

3. Серед основних завдань польської держави визначається не лише охорона її незалежності й непорушності території, а й також «забезпечення свобод і прав людини і громадянина» (ст. 5).

4. Принцип верховенства права проявляється в конституційній нормі, згідно з якою «органи публічної влади діють на підставі і в межах права»

(ст. 7), а «Конституція є верховним правом Польської Республіки», причому «приписи Конституції застосовуються безпосередньо, якщо Конституція не встановить інше» (ст. 8).

5. «Поділ і рівновага законодавчої влади, виконавчої влади та судової влади» визначаються основами державного ладу Польської Республіки (ст. 10).

6. Політичний плюралізм опирається на «свободу створення і діяльності політичних партій», які «об'єднують на засадах добровільності та рівності польських громадян із метою демократичними методами впливати на формування політики держави». Визначається також, що «фінансування політичних партій є гласним» (ст. 11). Водночас Конституція передбачає захист демократії від тоталітарних партій і рухів: «Заборонено існування політичних партій та інших організацій, які у своїх програмах звертаються до тоталітарних методів і прийомів діяльності нацизму, фашизму і комунізму, а також тих, програма або діяльність яких вимагає чи допускає расову та національну ненависть, застосування насильства з метою захоплення влади чи впливу на політику держави або передбачає збереження в таємниці структур або членства» (ст. 13).

У Розділі II Конституції «Свободи, права та обов'язки людини і громадянина» основні права і свободи викладено в трьох групах. Уже в «загальних принципах» до всіх груп прав і свобод людини викладені фундаментальні ідеї. Насамперед, встановлено, що «природна і невідчужувана гідність людини є джерелом свобод і прав людини і громадянина», вона є непорушною, а «її повагу і охорона є обов'язком публічних властей» (ст. 30). Крім того, визначається, що «свобода людини підлягає правовому захисту» і «кожен зобов'язаний поважати свободи і права інших». Встановлено чіткі критерії й умови обмежень у користуванні правами й свободами: «Обмеження користування конституційними свободами і правами можуть встановлюватися тільки в законі і тільки в тому разі, коли вони необхідні в демократичній державі для її безпеки або публічного порядку або для охорони навколишнього середовища, здоров'я та суспільної моральності або свобод і прав інших осіб. Ці обмеження не можуть суперечити суті свобод і прав» (ч. 3 ст. 31).

Серед загальних принципів конституційного закріплення прав і свобод людини необхідно також згадати положення ст. 32 Конституції, які передбачають, що «всі рівні перед законом. Усі мають право на рівне ставлення з боку публічних властей», а також «ніхто не може зазнавати дискримінації в політичній, соціальній та економічній життєвій з будь-якої причини».

Група особистих свобод і прав передбачає право кожної людини на «правову охорону життя» (ст. 38), заборону експериментів над людиною (ст. 39), заборону катування, а також жорстокого, нелюдського або такого, що принижує, поводження і покарання (ст. 40). Особиста недоторканість і особиста свобода (ст. 41) закріплена нормами про те, що позбавлення або обмеження волі може мати місце тільки

відповідно до принципів та порядку, визначеними в законі. Кожен, хто позбавлений волі не на підставі судового вироку, має право на звернення до суду з метою невідкладного визначення, чи законне це позбавлення. Визначається також, що кожен затриманий має бути негайно і зрозумілим для нього чином проінформований про причини затримання. Протягом 48 годин із моменту затримання він має бути переданий у розпорядження суду. Затриманого треба звільнити, якщо протягом 24 годин після передачі в розпорядження суду йому не буде вручено постанову суду про тимчасовий арешт разом із висунутими звинуваченнями.

Нормами Конституції врегульовано засади притягнення до кримінальної відповідальності. За ст. 42, кримінальній відповідальності підлягає тільки той, хто вчинив діяння, заборонене під страхом покарання законом, який діяв під час його вчинення. Цей принцип не перешкоджає покаранню за діяння, яке під час його вчинення виступало злочином відповідно до міжнародного права. Вказується також, що «до військових злочинів і злочинів проти людяності строки давності не застосовуються» (ст. 43).

Іншими особистими правами і свободами, закріпленими у Конституції Польської Республіки, можна назвати право кожного на справедливий і відкритий розгляд справи без необґрунтованої затримки компетентним, незалежним і безстороннім судом (ст. 45), право кожного на правову охорону приватного, сімейного життя, честі і доброго імені, а також на прийняття рішень про своє особисте життя (ст. 47), право батьків на виховання дітей згідно з власними переконаннями (ст. 48), право на свободу та охорону таємниці комунікації (ст. 49), недоторканість житла (ст. 50), гарантії щодо інформації про особу (ст. 51), право на свободу пересування на території Польської Республіки, а також вибір місця проживання та перебування (ст. 52), свободу совісті і релігії (ст. 53), свободу вираження своїх поглядів, а також отримання і поширення інформації, в тому числі заборона попередньої цензури ЗМІ (ст. 54).

Група політичних прав і свобод у Конституції Польської Республіки розпочинається зі свободи на мирні зібрання: «Кожному забезпечується свобода організації мирних зібрань і участі в них. Обмеження цієї свободи може визначати закон» (ст. 57).

Свобода об'єднання забезпечена такими конституційними засобами, які передбачають, зокрема, що заборонені об'єднання, мета чи діяльність яких суперечать Конституції або закону, а «рішення про відмову в реєстрації чи про заборону діяльності такого об'єднання приймає суд» (ст. 58). Згідно зі ст. 60, польські громадяни, які володіють всією повнотою публічних прав, мають рівне право на доступ до публічної служби.

Детально визначається право громадянина на отримання інформації про діяльність органів публічної влади, а також осіб, які здійснюють публічні функції. Це право, зокрема, охоплює доступ до документів, а також допуск на засідання колегіальних органів публічної влади, що утворюються

шляхом загальних виборів, із можливістю ведення звукозапису або зображення (ст. 61). Серед інших політичних прав польських громадян закріплені право на участь у референдумі, право обирати Президента Республіки, депутатів, сенаторів і представників в органи територіального самоврядування, якщо йому не пізніше дня голосування сповнилося 18 років (ст. 62), а також право на петиції, пропозиції і скарги в публічних чи власних інтересах в органи публічної влади і в громадські організації й установи у зв'язку зі здійснюваними ними завданнями, які їм були доручені у сфері публічної адміністрації (ст. 63).

На відміну від конституцій інших держав, Конституція Польської Республіки встановлює перелік «засобів захисту свобод і прав», до яких належать:

а) судовий захист порушених прав і свобод; право на відшкодування шкоди, завданої неправомірною дією органу публічної влади (ст. 77);

б) право на оскарження судових і адміністративних рішень, ухвалених у першій інстанції (ст. 78);

в) право на конституційну скаргу. За ст. 79, кожен, чий конституційні свободи чи права виявилися порушеними, має право згідно з принципами, визначеними в законі, подати скаргу до Конституційного Трибуналу в справі про відповідність Конституції закону або іншого нормативного акта, на підставі якого суд або орган публічної адміністрації прийняв кінцеве рішення про його свободу чи права або про його обов'язки, визначені у Конституції. Водночас право на конституційну скаргу не поширюється на випадок, коли йдеться про ст. 56 Конституції, яка передбачає право іноземців на отримання статусу біженця (ст. 78).

Важливо підкреслити й те, що згідно зі ст. 81 Конституції низка соціальних прав підлягає судовому захисту лише в обсязі і межах, визначених законом, – йдеться про ч. 4 і ч. 5 ст. 65, ст. 66, ст. 69, ст. 71 і ст.ст. 74–76.

В Угорщині нова Конституція 2011 р. специфічно закріпила положення, які стосуються змісту основних прав людини (в розділі з назвою «Свобода і відповідальність») так само, як і своєрідно визначила механізми їх захисту [2].

У цьому плані вони істотно відрізняються від підходів в інших державах Центральної Європи.

Положення Конституції Угорщини щодо основних прав і свобод людини привертають увагу як такі, зміст яких відображає найсучасніші соціальні практики та загрози в цій сфері. Йдеться про суспільні зміни в умовах глобальної трансформації в останні десятиліття, які не знайшли відображення навіть в європейських конституціях 1990-х рр. Проте водночас формулювання змісту основних прав і механізмів їх правового захисту в Угорщині викликали жваві дискусії у суспільстві та на рівні Європейського Союзу в різних аспектах.

Фактично відмінності проявляються в усіх основних положеннях конституційного закріплення основних прав і свобод, що відображає принципово нові підходи до їх розуміння на концептуальному рівні.

1. Уже в статті I Конституції визначається, з одного боку, що непорушні й невідчужувані права людини варто поважати, а «їх захист є першим обов'язком держави», однак, з іншого боку, підкреслюється, що «норми і правила, які стосуються основних прав і обов'язків, установлюються законом»: «Основні права можуть обмежуватися з метою здійснення іншого основного права, або захисту якої-небудь конституційної цінності, в безумовно необхідній мірі, співрозмірно до мети, яку необхідно досягти, при збереженні сутнісного змісту основного права» (ч. 3 ст. I).

«Суб'єктам права, створеним на основі закону, також гарантуються основні права, і на них накладаються основні обов'язки, які за своєю природою стосуються не лише прав людини» (ч. 4 ст. I).

2. Людська гідність виголошується «недоторканою». При цьому Конституція вказує, що «кожен має право на життя і людську гідність, життя зародку захищається з моменту зачаття» (ст. II). Традиційні заборони на тортури, жорстоке й нелюдське поводження з людиною та заборона піддавати людину «без її вільної згоди, заснованої на отриманні належної інформації» медичним або науковим дослідженням, доповнюються заборонаю «евгенічної практики, спрямованої на відбір людей, використання людського тіла або його частин як джерела наживи, а також клонування людини» (ст. III).

3. Право на свободу й особисту безпеку передбачає, що «ніхто не може бути позбавлений особистої свободи інакше як на основі і в порядку, передбаченому законом», а «особу, яка підозрюється у вчиненні злочину, і внаслідок цього взята під варту, треба в найкоротший строк звільнити або передати до суду. Суддя зобов'язаний заслухати особу, передану до суду, і рішенням із письмовим обґрунтуванням невідкладно постановити про її звільнення або арешт» (ст. IV). Заслуговує на увагу відсутність у Конституції визначення строків затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, до відповідного судового рішення.

4. Право кожного на повагу до його приватного і сімейного життя, дому, контактів і позитивної репутації доповнене «правом на захист персональних даних», але нагляд за його здійсненням здійснює незалежний орган, створений кардинальним законом (ст. VI). Кожному гарантується також свобода думки, совісті і релігії, однак кардинальний закон «визначає детальні правила, які стосуються церков» (ст. VII).

5. Група політичних прав також проявляє значну специфіку – йдеться про право на мирні зібрання, право об'єднання в політичні партії, але детальні правила і в цих питаннях мають визначатися кардинальним законом. Такий самий підхід обрано щодо свободи вираження поглядів. У ст. IX Конституції визначається, що «Угорщина визнає і захищає свободу й різноманітність преси, забезпечує умови вільного надання інформації, необхідної для формування демократичної громадської думки», однак і в цьому питанні «детальні правила, що стосуються свободи преси, а також органу, відповідального за

здійсненню нагляду за медіапослугами, виданням преси і ринку інформації, визначаються кардинальним законом».

Згідно зі ст. XXIII Конституції, кожен повнолітній громадянин Угорщини має право обирати і бути обраним на виборах депутатів Державного зібрання, місцевих самоврядувань і мерів, а також на виборах депутатів Європейського Парламенту. Водночас кожен повнолітній громадянин держави-члена Європейського Союзу, який має в Угорщині постійне місце проживання, має право обирати і бути обраним на виборах депутатів місцевих самоврядувань і мерів, а також на виборах депутатів Європейського Парламенту. На виборах депутатів місцевих самоврядувань та мерів мають право голосу також і повнолітні особи, які мають в Угорщині статус біженців і вид на постійне проживання. Кожному громадянину згідно з його здібностями, освітою і професійною підготовкою надається право обіймати державну посаду.

З числа політичних прав необхідно також вказати на право кожного на те, щоби «його справа була розглянута і вирішена офіційними органами безпристрасно, чесно і в рамках розумних термінів». При цьому офіційні органи зобов'язані обґрунтовувати свої рішення вимогами законодавства (ст. XXIV). Крім того, кожен має право індивідуально або разом з іншими у письмовому вигляді звертатися з клопотаннями, скаргами чи пропозицією до якого-небудь органа державної влади (ст. XXV). У цьому контексті «держава – в інтересах її ефективної діяльності, підвищення рівня публічних послуг, покращення прозорості публічних справ і забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок – намагається застосувати нові технічні можливості і досягнення науки» (ст. XXVI).

6. Специфічним в Угорщині виступає механізм захисту прав людини. Особливо своєрідними в цьому плані є повноваження Конституційного Суду. Згідно з ч. 4 ст. 37 Основного закону «до того часу, поки державний борг перевищує половину валового внутрішнього продукту, в рамках компетенції, передбаченої п.п. б)-е) абз. 2 ст. 24, Конституційний Суд із метою перевірки відповідності Основному Закону може переглянути закони про центральний бюджет, про виконання центрального бюджету, про види централізованих доходів, про митні тарифи й відрахування, про збори, про централізовані умови стягнення місцевих податків виключно у зв'язку з правом на життя і людську гідність, правом на захист персональних даних, правом на свободу думки, совісті і релігії, або правами, пов'язаними з громадянством Угорщини, й анулювати закон може виключно у разі встановлення порушення цих прав. Конституційний Суд вправі без обмежень анулювати закони, які стосуються вищевказаних предметів, якщо не були дотримані викладені в Основному Законі процесуальні норми, які стосуються процедури створення і обнародування закону».

У зв'язку з критичним сприйняттям багатьох положень Конституції Угорщини, зокрема консервативних цінностей, закріплених у них, група вчених-

правознавців (Г. Пупінг, А. Пекораріо) з Європейського правового центру у травні 2012 р. підготували Меморандум «Нова Угорська Конституція», в якому виклали аргументи на захист низки положень нового Основного закону [3].

У Меморандумі ними було прямо вказано: «Об'єктивно до нової Конституції закладено кілька основних передумов. По-перше, вона відкидає атеїстичне уявлення про суспільство, яке не було повною мірою визнане угорським народом із моменту скинення комунізму. Однаковою мірою нова Конституція відкидає постмодерністське бачення суспільства. По-друге, щодо розподілу повноважень влади Конституція виступає спробою компенсувати наявний дисбаланс державної влади. Обидві цілі відповідають демократичним стандартам і цінностям Європи: миру, демократії, правам людини і верховенству закону. Водночас нова Конституція керується своєю національною історією і є так званою конституційною «перебудовою» суспільства. Заперечення опозиції з конституційного процесу в основному ідеологічно мотивовані. Крім того, у своїх аргументах опозиція спотворює аналіз таких авторитетних європейських інститутів, як Венеціанська комісія. Противники нової Конституції закликають Європу до повного відторгнення нової реформи, називаючи її антидемократичною і дискримінаційною».

Далі автори Меморандуму відкрито проголосили, що «нова Конституція Угорщини деякою мірою заснована на християнських і традиційних цінностях, і тим самим Угорщина відкидає постмодерністську модель суспільства. Угорщина не є самотнім прикладом такого відторгнення, що свідчить про те, що постмодерністська модель суспільства уже не є обов'язковою для європейського суспільства. Важливо зазначити, що недавно політичні лідери Німеччини, Великої Британії і Франції майже одностайно проголосили, що ідея «мультикультуралізму» зазнала краху (йшлося про виступ А. Меркель у Потсдамі 16 жовтня 2010 р., інтерв'ю Н. Саркозі з *Paroles de Français* (TF1), 11 лютого 2011 р., виступ Д. Камерона в Мюнхені 5 лютого 2011 р.). У Меморандумі поставлено за ціль аналіз критики таких цінностей нової Угорської Конституції (частина А): 1) відкидання націонал-соціалістичної та комуністичної диктатури; 2) нація заснована на етнічному походженні; 3) відродження християнських цінностей в Угорській державі і суспільстві; 4) захист права на життя і людську гідність із моменту зачаття; 5) захист сім'ї й інститут гетеросексуального шлюбу; 6) заборона діяльності, спрямованої на евгеніку».

Необхідно вказати, що конституційна поправка 2013 р., проведена, зокрема, у відповідь на змістовну критику Основного Закону 2011 р., не вирішила жодної з основних проблем.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження щодо конституціоналізації прав і свобод людини в окремих державах Центральної Європи, а саме Польщі та Угорщині, варто зауважити, що є певні особливості. Так, у Польській Республіці закріплення у Конституції переліку прав і свобод

особи поєднується з ефективним механізмом їх захисту та охорони з боку держави. Акцентовано не на необхідності письмової фіксації чіткого переліку прав, а натомість на необхідності забезпечення можливості їх реалізації та створення системи гарантій. Своєю чергою, в Угорщині положення щодо закріплення основних прав і свобод та їх гарантій мають

свою специфіку, суттєво відмінну від подібних положень інших держав Центральної Європи. Норми Конституції Угорщини щодо основних прав і свобод людини привертають увагу як такі, зміст яких відображає найсучасніші соціальні практики та загрози в цій сфері, саме тому вони викликають бурхливі обговорення та навіть критику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція Польської Республіки (з передмовою В. Шаповала). К.: Москаленко О.М., 2018. 84 с.
2. Основной Закон Венгрии (25 апреля 2011 г.). URL: http://nemzetikonyvtar.kormany.hu/download/3/00/50000/orosznyomda_jav%C3%ADtott.pdf.
3. Пупинг Г., Пекорарио А. Меморандум. Новая Венгерская Конституция. 25 апреля 2011 г. Европейский Правовой Центр, 19.01.2001 г. URL: <http://ecj.org/PDF/ECLJreportinrussian.pdf>.